

Il-Ħuttafa

Numru 149

Novembru – Dicembru 2018

€2 għal min mhux membru

Faqqiegh vjola

Il-magazın ta' Klabb Ħuttaf

Dil-harifa kienet tajba għall-faqqiegh għax għamlet ftiit xita sew. Dal-**fungu stramb** jismu ***Anthracobia*** u nstab jikber f'Foresta 2000.

U x'fungu fungu! Jien ngħidlek xi hadd kien qed iqatta' l-karrotti roti u waqqhulu kollha!

Fahhhhhhhhhhaa!

Għogbitek iċ-ċajta?

X'ċajta hi? Qed niċhaq b'Father Christmas!

Wbieb Huttaf

Waslet ix-xitwa, it-temperatura niezla ftiit ftiit u dalwaqt tasal il-kesha. Ahna nitgeddsu għewwa, nixegħlu l-hiter u nilbsu sħun. Imma l-għasafar imsieken ikollhom jgħaddu x-xitwa barra!

L-għasafar jifilhu għall-kesha iktar milli naħsbu, basta jkunu f'saħħithom. L-għasafar huma *warm-blooded* bħalna u biex għisimhom iżomm sħun jaħli haġna enerġija. Għalhekk bħalna, l-għasafar iridu jieklu kemm jista' jkun kuljum, inkella jiksħu, jitgħaxxew u jmutu.

Il-problema hi li fix-xitwa l-għasafar ma tantx isibu x'jieklu għax haġna insetti jew imutu jew jitrekknju fil-ħofor u l-bejtiet tagħhom. Għalhekk għasafar li s-soltu jieklu dud, ħniex u insetti, fix-xitwa jibdlu d-dieta u jibdeu jieklu frott irqiq (*berries*) li diversi pjanti jkabbbru fil-ħarifa u fix-xitwa. Imnalla jkun dan il-frott għal għasafar bħal pitirrossi, bekkafiki u buful, inkella jmutu bil-guħ żgur.

Aħna x'nistgħu nagħmlu biex ngħinuhom? Żewġ affarijiet:

Yummy!

Narmaw bird-table fil-gardina, fil-bitha, fuq il-bejt, fil-gallerija, anke fit-tieqa.

Yummy!

Inħawlu pjanti li jagħmlu l-frott fix-xitwa, bħal deru, liedna, żagħrun, rand, riħan, żebbuġ u pajżana.

Bla dubju dan ikun l-isbaħ rigal tal-Milied li nistgħu nagħtu lill-għasafar. Nawguralkom Milied sabiħ u vaganzi mimlijin ferħ u daħq.

Il-Milied it-Tajjeb, Hnejxu!

Lilek ukoll, Hannux!

Yummy!

Victor
Victor Falzon
L-Editur

Faqqiegh Vjola

Wood Blewit *Clitocybe nuda* / *Lepista nuda*

Faqqiegh sabiħ ta' lewn mhux tas-soltu li jvarja minn roża ċar sa lela skur. Jikber tard fil-ħarifa u fix-xitwa qalb weraq niexef għad-dell umdu ta' taħt xi siġar, fosthom imsaġar tal-ballut (ara paġni 12-13). Skars.

Ritratt ta' Victor Falzon

F'din il-ħarġa...

Mill-editur	2
Aħbarijiet	3
Xjenza fin-natura	4
Mid-Dinja	5
Kun ambjentalist dal-Milied	5
Dal Milied... iżra' balluta!	6
Fjuri tax-xitwa	7
Il-kokka	8-9
Kolina u Żeppinu	10
L-industrija tal-laħam	11
Il-balluta	12-13
Il-gallozz iswed	14-15
Starfish and sea urchin	16

Kitbu f'dil-ħarġa

Sean Bonello, Martina Brancato (National Aquarium), Desirée Falzon, Victor Falzon, Maria Farrugia (Wasteserv)

Klabb

Klabb Huttaf huma l-membri żgħar u żgħażaġh (-18yrs) ta' BirdLife Malta. Il-Klabb jorganizza attivitajiet għall-familja, mixi, żjarat f'riservi naturali, hargiet bil-lanċa u attività ambjentali. Kull xahrejn noħorġu l-maġazin *Il-Huttafa* li l-membri jirċievu d-dar bil-posta. It-taqsima tal-membri li għalqu t-13 tissejjah **Falko**. Shubija fil-klabb hija €10 fis-sena. Tista' tissieheb ukoll il-familja kollha, li tibda tirċievi wkoll ir-rivista *Bird's Eye View* kull tliet xhur. Shubija għall-**Familja** hija €29.

Kuntatt

tel 21347645 / 21347646
indirizz 57/28 Triq Abate Rigord
Ta' Xbiex BXB 1120
imejl info@birdlifemalta.org
websajt www.birdlifemalta.org

© BirdLife Malta, Diċembru 2018
Disinn u produzzjoni Victor Falzon
Stampat għand Poulton's Print Shop

mill - editur

FUQ QUDDIEM

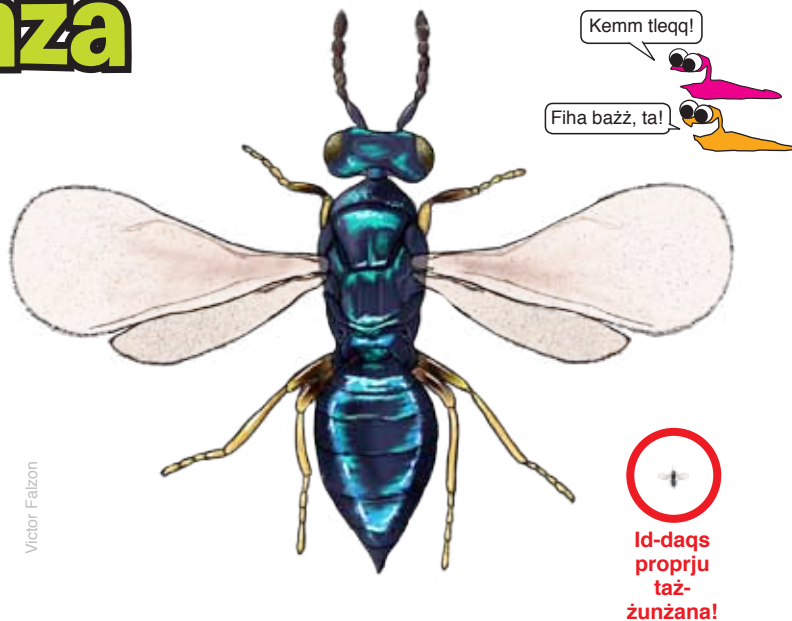
Ġdida għax-Xjenza

Baryscapus ecbalii huwa l-isem ta' speċi ġdida ta' żunżana li nstabt Malta. Ġdida mhux biss għal Malta imma ġdida wkoll għax-xjenza!

Din iż-żunżana hija żgħira ħafna – xi 2mm kollox – u hija 'parassita fuq in-nannakola tal-faqquq il-ħmir (*gourd ladybird*). Il-larvi taż-żunżana jiżviluppaw fil-fosdqa tan-nannakola u f'it f'it jikluha minn ġewwa. U mill-fosdqa flok toħroġ nannakola toħroġ partita żnażan. Kollox fuq medda iżgħar minn munita tal-1ċ!

Iż-żnażan tal-²generu *Baryscapus* huma lkoll żgħar ħafna u trid mikroskopju biex tistudjahom. L-ispeċi l-ġdida ssemmiet **ecballii** għall-pjanta tal-faqquq il-ħmir (squirting cucumber *Ecballium elaterium*) li fuqha tgħix in-nannakola.

Din iż-żunżana nstabt f'Faż-Żebbuġ u skoprieha l-ħabib tagħna Thomas Cassar, entomologu żagħżuġ u akkanit. Prosit Thomas.

Victor Falzon

Baryscapus ecbalii

Ġdida għal Malta

Desirée Falzon
Victor Falzon

Victor Falzon

Desirée Falzon

Il-familja tan-naħal u żnażan hija kbira ħafna b'iktar minn 150,000 speċi madwar id-dinja. F'Malta għadna ma nafux l-ispeċi kollha li għandna, imma għandna żgur mijiet. U kif taraw minn din il-paġna, in-numru għadu qed jikber.

F'Awwissu li għadda l-awturi kienu fil-ġnien jieħdu r-ritratti ta' żunżana taz-zokk tirrombla t-tajn (ara r-ritratt tond) biex tibni l-bejta. Wara f'it indunaw li kien hemm mhux tip wieħed imma żewġ tipi ta' żnażan jirrumblaw it-tajn! Jixxiebh u imma mhux l-istess: waħda minnhom (ara r-ritratt kbir) kienet ikbar u iktar skura mill-oħra. F'mmm...

Wara f'it riċerka sabu li iż-żunżana l-kbira kienet fil-fatt **black-and-yellow mud-dauber** *Sceliphron caementarium*. Mid-dehra din hija speċi ġdida għal Malta u nistgħu nsejġulha **żunżana taz-zokk kbira**.

Victor Falzon

Tinsewx!

Jekk fil-jiem li ġejjin tkunu l-Belt Valletta fi nżul ix-xemx (4.30pm – 5.00pm), tinsewx tharsu 'l fuq! Għandkom taraw ruxxmata zizka bojod deħlin itiru għall-irqad. Iz-zakak abjad (*white wagtail*) huwa għasfur żgħir b'denbu twil. Matul il-jum ikun mifruq mal-kampanja jfittex x'jiekol imma filgħaxija jingabru eluf biex jorqdu f'sigar folti. Fil-Belt kull filgħaxija jidhlu jorqdu 'l fuq minn 10,000 zakak abjad! Tul ix-xitwa kollha.

¹parassita. Animal jew pjanta li jisirqu n-nutrimient tagħhom minn animal jew pjanta oħra.

²generu. L-ewwel miż-żewġ kelmiet li jiffurmaw l-isem xjentifiku ta' animal jew pjanta, pereżempju *Erythacus* (generu) *rubecula* (speċi), li huwa l-pitirross.

Peter u Sylvia, Maris u Sky huma żewġ pari tewmin ħbieb b'rabta speċjali bejniethom: li jekk jaqbd u xulxin jibdeu jifhmu x'inhi tħoss in-natura!

Xjenza fin-natura

Kien Hadd f'Dicembru. L-erba' tewmin kienu qegħdin fir-riserva naturali tas-Salina. Sylvia kienet ġennithom biex imorru s'hemm ħalli jieħdu sehem fl-isfida Xjenza fin-Natura tal-BirdLife. Kellhom isibu xi haġa fir-riserva li torbot max-xjenza. Sylvia kienet ċerta li se jirbħu l-kompetizzjoni minħabba s-seher li hi, huha Peter u sħabhom Maris u Sky kellhom man-natura meta l-erbgħa jkunu flimkien.

Kienu mixjin mal-passaġġ id f'id, jisimghu l-ilħna tal-mijiet ta' għasafar li kienu qed jistrieħu fis-salini. Resqu lejn ringiela gawwi bilwieqfa fuq ċint bejn salina u oħra, waħda wara l-oħra. Maris daħqet

"Ara daqsxejn kif joqogħdu – kollha jħarsu l-istess naħal!"

Dak il-ħin it-tfal semgħu gegwiġija ilħna lejn nofs ir-ringiela, hekk kif waslet u poġġiet gawwi oħra. Mill-kulur tar-rix

Sylvia ndunat li din kienet gawwiya żagħżuġha tal-ewwel sena... u kienet poġġiet bil-kontra!

"Dur! Dur! Dur! Hares bħalna, belha!"

"Munqarek lejn ir-riħ, ruħi, ħalli r-riħ ma jħarbtlexx ir-rix."

"Wiċċek lejn ir-riħ, hi, ħalli x'ħin ittir ir-riħ jgħinek toġħla, inkella jarmik għal wiċċek!"

It-tewmin ħarsu lejn xulxin u "XJENZA!" għajtu flimkien.

Sylvia malajr niżżlet fuq karta kif il-gawwi jħares lejn ir-riħ meta jpoġġi ħalli l-forza tar-riħ tgħinu jttla' l fuq meta jtir mill-art.

"Ejja naraw x'inhuma jgħidu dawk il-marguni," qalet Maris, "forsu niddubbaw xi tagħrif oħra."

Issa lkoll kienu eċċitati daqs Silvia u għaġġu lejn erba' tajriet kbar suwed b'għonqhom twil. Dawn kienu bilwieqfa, tlieta minnhom ġwinħajhom miftuħin qishom indendlin fuq wajer tal-inxir!

Arion Tanti

"Aaaħh x'gost, kif qed tnixxifni x-xemx! Sirt għasra biex għodost għal dak il-mulett."

"Għalfejn m'intix tnixxef ġwinħajk? Iftaħhom jaħasra!"

"Ma nistax għax sparali kaċċatur u spallti qed tuġagħni. Aħjar konna bħall-gawwi u kelli r-rix żejtini u ma jixxarrabx daqshekk meta nogħdos."

It-tfal issa kienu ziedu żewġ fatti għall-kompetizzjoni, imma ma kinux qed jifirħu għax kien qed jiddispaċijhom għall-margun ferut.

"Innutajtu li kien hemm xi gawwi hekk ukoll?" staqsa Sky.

It-tewmin kienu raw xi għasafar izappu u sewdu qalbhom li jidhlu kaċċaturi kontra l-liġi fis-Salina.

"Naf x'nagħmlu!" qal Peter. "Sky, ibda pingi..."

Siegħa wara, l-erbat itfal marru jġru fiċ-Ċentru biex idaħħlu l-ideat tagħhom. Minbarra l-fatti dwar l-għasafar, it-tewmin ipprezentaw poster għall-websajt tal-BirdLife. Fost tpingija ta' għasafar u spjega fuq il-ġwienah, Sky kien zied l-avviż:

WIRJA TA' XJENZA HAJJA, KULJUM FIS-SALINA.

It-tfal irraġunaw li iktar ma jkun hemm għajnejn fuq l-għasafar, inqas issir kaċċa illegali.

Il-leaders tal-BirdLife ħasbu li t-tewmin kienu daqshekk tajbin għax Sylvia kienet membru fi Klabb Fluttaf. Kemm għemżu lil xulxin meta rebħu t-trofew...

Victor Falzon

Min jaf darb'oħra x'avventura ha jkollhom shabna t-tewmin!

L-anzjana Lajsana

Wisdom huwa l-isem ta' Laysan albatross speċjali ħafna. L-istudjużi ilhom ħafna josservaw lil Wisdom u f'it ilu sabu li reġgħet biedet bajda fil-bejta tagħha fuq Midway, gżira f'nofs l-Oċean Paċifiku. B'daqshekk! L-għasafar mhux kollha jbidu? X'għandha speċjali din? Għax Wisdom dis-sena għalqet 68 sena (forsi iktar)! Fir-ritratt tidher mal-partner tagħha Akeakamai – ilhom ħafna snin flimkien.

It-tajr tal-baħar huwa magħruf li jgħix ħajja twila. Sa fejn nafu, Wisdom hija l-ixjeh għasfur fis-selvaġġ li għadu jbejjet.

Kun ambjentalist dal-Milied...

Tagħtux animalali bħala rigali. Ħafna nies ma jkunux ippreparati biex irabbu pets, u l-imsejken animal jispicċa jintelaq barra wara f'it taż-żmien.

Tużax karta tleqq biex tqartas ir-rigali. Wara kolloxx ir-rigal li jgħodd, mhux il-qartas tiegħu! Uża *brown paper* u forsi f'it żigarella.

Jekk tagħmel festin tużax affarijiet tal-plastik. Il-plastik mormi qed jifga lid-dinja. Uża materjal li jerġa' jintuża, bħal metall u ħġieġ.

Thallix dwal u tiżjin jixxegħlu binhar u bil-lejl. Ixgħelhom biss x'ħin jidlam u itfihom f'ħin l-irqad. Id-dawl juża ħafna enerġija li qed ikompli jħammeġ l-arja.

Maqlubin! Maqlubin! Maqlubin! Maqlubin!

F'Il-Futtafa 148 kellna żball żgħir. Fl-istampa **Il-Ġganti** (ta' paġna 7) kellna żewġ numri maqlubin, Dawn kienu l-emu u d-dodo. Diversi membri b'għajnejn ta' seqr indunaw u qalulna. Prosit – dan ifisser li taqrawha u tfluha sew **Il-Futtafa!**

energetic companion

Bank of Valletta is by my side every day, assisting me to a better financial future, whatever stage in life I am in. Bank of Valletta, my lifetime companion.

www.bov.com or contact 2131 2020

Issued by Bank of Valletta p.l.c., 58, Triq San Zakkarija, Il-Belt Valletta VLT 1130

Bank of Valletta p.l.c. is a public limited company regulated by the MFSA and is licensed to carry out the business of banking and investment services in terms of the Banking Act (Cap. 371 of the Laws of Malta) and the Investment Services Act (Cap. 370 of the Laws of Malta).

BOV

Bank of Valletta

Dal-Milied... izra' balluta!

Ghaliex balluta?

- Ghax sabiha.
- Ghax tghix hafna.
- Ghax tikber hafna.
- Ghax facli tkabbarha.
- Ghax hafna hlejjaq ihobbuha.
- Biex inpatu għall-eluf ta' ballut li nqatghu min-nies.

Iktar taghrif fuq il-balluta f'pagn 12-13.

1 Iġbor il-ġandar

Issa sew! Minn fejn? Madwar it-Tinda **fil-Buskett** hemm diversi sigar tal-ballut. **Pjazza San Duminku** fir-Rabat ukoll, u anke **l-Furjana** quddiem il-Phoenicia.

Il-ġandra spiss taqa' mis-sigra bil-kappell imwahhal. Dan nehhihulha.

Aghzel sew...

Meta tiġbor il-ġandar, qis li taghzel ġandar tajjeb inkella ma jinbitlekx...

Aghzel ġandar kbir, skur, lixx u jleqq. Bhal din.

Ġandar bhal dan t'hawn taht tiġbrux...

Dawn maqsumin jew mghaffġin

Dawn gerrimhom ġurdien

Din haffret fiha hanfusa

Din zghira wisq u ghandha forma stramba.

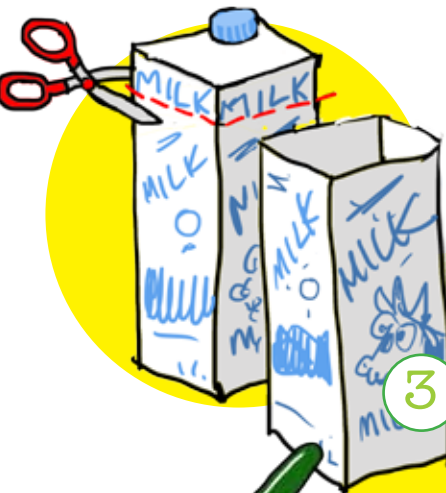
Din nibtet diġà

Jekk m'ghandekx qasrija aqbad pakkett tal-halib u aqtaghlu l-parti ta' fuq.

5 Poġġi ġandra jew tnejn mindudin ftit taht il-wiċċ.

- Poġġi l-qasrija jew pakkett fid-dell (mhux fid-dlam).
- Zomm il-hamrija ftit niedja - **tifqagghiex** bl-ilma, inkella l-ġandra timuffalek!
- Meta tinbet ohroġha fid-dawl imma mhux f'xemx diretta.
- Wara xi sena nehhaha mill-qasrija u hawwilha fl-art.

3

4

Imla l-pakkett bil-hamrija (tfawrux). Jekk tista' thallatha ma' ftit kompost ahjar.

Qatluh! ☹️☹️☹️

Fjamingu li kien ilu jghix għall-kwiet fir-riserva tal-Għadira minn Settembru 2017 inqatel tard f'Novembru 2018.

Kriminal armat b'senter daħal għalih bil-lejl, sparalu, qatlu u ħadu. L-għada l-gwardjani tar-riserva sabu biss ftit rix roża u skartoċċ tal-kaċċa vojti.

Dak il-fjamingu kien ilu iktar minn sena jaghti gost lil eluf ta' nies li żaru l-Għadira biex jarawh, fosthom eluf ta' tfal tal-iskola – forsi inti stess li qed taqra.

Dan ir-ritratt tal-fjamingu ngħibed ftit granet qabel ma nqatel.

Raymond Vella

Fjuri tax-xitwa

Meta nsemmu l-istagun tal-fjuri s-soltu naħsbu fir-rebbiegħa. Imma fil-fatt hemm ħafna fjuri li jaħsbulu iktar kmieni u jifthu fix-xitwa. Dawn huma disgħa minnhom. Uħud komuni ħafna, oħrajn rarissmi.

Din komuni u tikber baxxa fuq hamrija mikxufa.

Garni tal-Pipa
Friar's Cowl

Victor Falzon

Din komuni u tikber anke fl-imharbat.

Fidloqqom
Borage

Desirée Falzon

Din komuni fix-xagħri f'hamrija baxxa fejn jingabar f'tit ilma.

Bebuna
Annual Daisy

Victor Falzon

Din komuni, tikber fl-isteppa.

Berwieq
Branched Asphodel

Joe Sultana

Din rari sew! Tikber mal-gnub tar-raba'.

Għajn is-Serduq
Pheasant's Eye

Victor Falzon

Din mhix komuni imma f'xi nhawi ta' steppa ta'lija tiffirma rqajja' sbieħ.

Narċis
Narcissus

Desirée Falzon

Din mhix komuni u tikber baxxa fix-xagħri.

Orkida tat-Tikek
Milky Orchid

Aron Tanti

Din komuni hafna, tikber kullimkien, anke fl-imharbat.

Lellux
Crown Daisy

Victor Falzon

Din komuni hafna!

Qarsu
Cape Sorrel

Victor Falzon

Jekk dix-xitwa tmorru passigġata fil-kampanja (jew xi ħarġa tal-BirdLife) ħudu l-magażin magħkom u ara liema minnhom taraw.

U dawk li taraw ittikkwaj!

Kokka

Eurasian Scops Owl *Otus scops*

Ritratt ta' **Joe Sultana** mehud Ix-Xaghra, Ghawdex

BirdLife
MALTA

L-Avventuri ta' Kolina l-Kokka u Żeppinu ż-Żring

Żeppinu huwa żring fuq ruħu u n-Nanna Kolina hija kokka xejn inqas fuq tagħha. Minkejja li Kolina xwejha u Żeppinu żagħżuġh, flimkien dawn it-tnejn ikollhom avventuri mill-iktar interessanti.

Żeppinu. Ara naqra Nanna x'irnexxieli niddobba! Il-kontenitur għall-ġbir separat tal-iskart organiku.

Kolina. Dak minn fejn għibtu Żeppinu?

Żeppinu. Issa dak sigriet, imma naf żgur li se jkollu bżonnu - u kif!

Kolina. U għaliex ser ikollok bżonnu? Jaqaw ħa tivvinta xi oħra minn tiegħek?

Żeppinu. Le Nanna, m'iniex ser nagħmel praspar. Ser nagħmel festin kbir għal żmien il-festi, u ovvjament inti mistiedna. U ara li tkun ilek ma tiekol xi tliet ijiem għax żgur f'ħajtek qatt m'inti ser tkun rajt daqshekk ikel. Għalhekk il-kontenitur għall-iskart organiku - ħalli dak li ma nifilħux nieklu, narmuh.

Kolina. Imma inti bis-serjetà Żeppinu?! Inti trid jagħtini attakk tal-qalb?

Żeppinu. Le Nann, ħa noqgħod attent - m'hemm x żjut u xaħam minħabba saħħitna.

Kolina. Le Żeppinu, jaħasra! Jagħtini attakk nara dik il-ħela kollha ta' ikel. Mela ma tafx li l-ikel biex jittkabbar u jasal għand il-konsumatur jintużaw ħafna riżorsi - ilma, energija elettrika biex l-ikel jipproċessawh, dħaħen mit-transport biex iwasslu l-ikel. Barra minn hekk, l-ippakkeggjar li jigi mal-prodotti jżid aktar skart. Qed tara x'impatt ħażin iħalli fuq l-ambjent il-ħela ta' ikel, Żeppinu?

Żeppinu. Tassew Nanna, kif ma ħsibt x fuqha din? Thabbel rasek xejn, ħa noqgħod attent ħafna x'ser nixtri għall-ikel u noqgħod attent li ma nagħmilx ikel żejjed. Fil-kontenitur ser nitfa' biss skart organiku li ma nistgħux nevitaw bħal qxur tal-frott, ħaxix u bajd. U jekk jibqa' xi ikel nerfgħuh mill-ewwel kif suppost biex nikluh fil-ġranet ta' wara. Wara kollox, aħna m'għandniex bżonn ħafna ikel biex nieħdu gost!

Kolina. Hekk hu Żeppinu, kull m'għandna bżonn biex nieħdu gost huwa ambjent sabiħ u kumpanija tajba!

U intom?

Ser tgħaddu dan il-messaġġ lill-kbar biex fi żmien il-festi ma nippreparawx ikel żejjed? Se tiftakru tużaw ir-riċipjent għas-separazzjoni tal-iskart kif suppost? Il-festi t-tajba lil kulħadd!

Sean Bonello

L-industrija tal-Laħam

M'ghadux lussu

Żmien ilu, li jkollok laħam bhala ikla kien meġjus lussu, u kien jinżamm biss għal okkażjonijiet speċjali jew inkella għall-iklet tal-familji ta' nhar il-Ħadd. Però illum dan m'ghadux il-każ – illum-il ġurnata hemm industrija multi-biljunarja li tipproduċi l-laħam li jasallek fil-platt.

Biex tleħhaq mad-domanda tas-supermarkets l-industrija tal-laħam tipproduċi kwantità enormi ta' laħam. L-animali jitrabbew go rziezet kummerċjali kbar, u dan qed isir bl-iktar ritmu mgħaġġel fl-istorja tad-dinja.

Ikollhom inaqqsu...

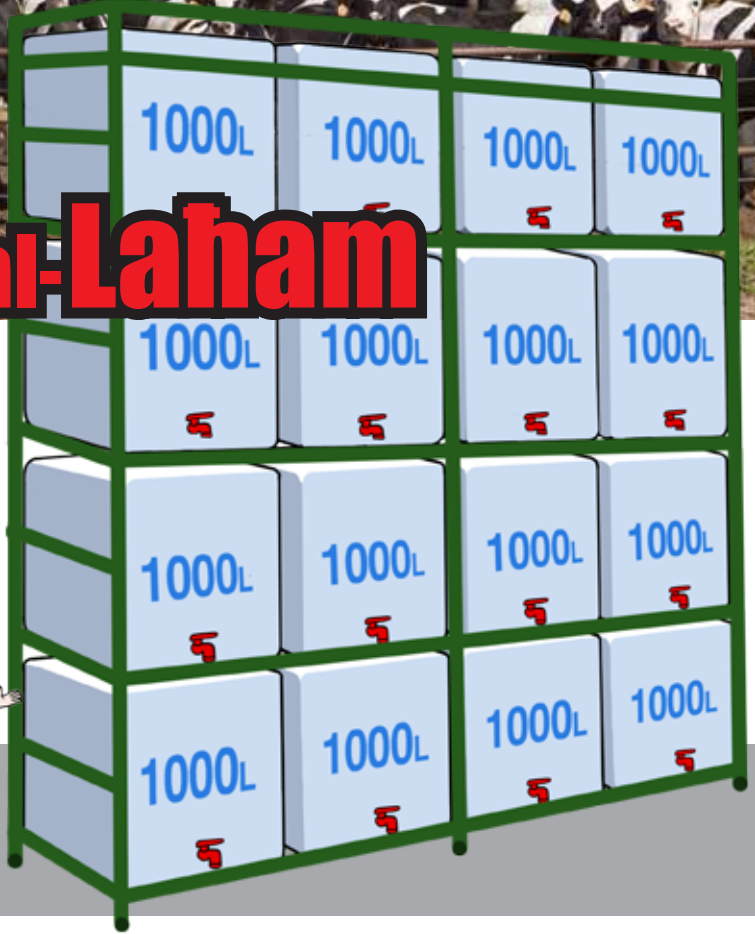
Ħafna pajjiżi wegħdu li sas-sena 2050 jkunu naqqsu ħafna mill-attività li hija ta' ħsara għall-ambjent. L-istudji juru li biex dan isehh il-pajjiżi jridu jnaqqsu drastikament il-konsum tal-laħam, uħud minnhom anke b'90%.

Art, riżorsi, gassijiet...

X'inhi r-raġuni li dik il-qatgħa laħam fil-platt għandha impatt tant qawwi fuq l-ambjent?

L-ewwelnett biex trabbi dawk il-miljuni ta' bhejjem trid **ħafna art**: art fejn jinżammu l-animali u art fejn tkabbar l-għalf biex titmagħhom. Għal dan jinqerdu meded enormi ta' foresta tropikali. Ħafna mill-Foresta Amazon qed tinqered mhux – kif jaħsbu ħafna nies – għall-injam imma biex l-art tinbidel f'*ranches* għall-baqar... ħalli mbagħad dawn isiru bergers!

1kg

It-trobbija tal-bhejjem għal-laħam tinvolvi wkoll **ħela kbira ta' riżorsi**. Biex tipproduċi kilo laħam jintużaw mas-16,000 litru ilma – **biżżejjed ilma biex tieħu xawer kuljum għal sena sħiħa!**

L-industrija tal-laħam tipproduċi **ħafna gassijiet serra** (il-bhejjem stess jipproduċi kwantità kbira ta' gass). Dawn huma l-kawża ta' deforestazzjoni, tnaqqis drastiku tal-ilma, wesgħat kbar bla ossiġnu fl-ibħra (magħrufin bhala *dead zones*), u sintendi **bdil fil-klima** u l-problemi li dan il-bdil qed joħloq.

Skont l-aħjar studji, l-aħjar mod biex ittaffi l-impatt tiegħek fuq l-ambjent naturali huwa li tnaqqas il-konsum tal-laħam.

Staqsijiet lilek innifsek

Dak il-laħam li tiekol kull ġimgħa (jew iktar spiss) huwa lussu żejje għall-prezz li qed tħallas għalih id-dinja? Tahseb li wasalna f'punt fejn nibbilanċjaw id-dieti tagħna sabiex nilhqu s-sostenibbiltà fl-ikel?

X'ser jiġri?

Fis-snin li ġejjin il-popolazzjoni umana ser taqbeż l-10 biljun. Illum diġà hemm impatt tant negattiv fuq l-ambjent, allura x'ser jiġri meta l-ammont ta' persuni jiżdied bi 2.3 biljun? Veru li mhux kulhadd jiekol laħam daqs kemm jittiekel fil-pajjiżi żviluppati, imma d-dieti li jinkludu l-laħam huma ferm iktar aċċessibbli illum milli qatt kienu.

Victor Falzon

il-balluta

Victor Falzon

Desirée Falzon

Victor Falzon

Desirée Falzon

Holm Oak *Quercus ilex*

Qabel wasal il-bniedem, Malta aktarx kienet miksija f'ħafna nħawi bil-bosk tal-ballut. Meta ġew in-nies qatgħu s-siġar kollha u llum kull ma baqa' mill-bosk (forsi) originali huma tliet irqajja' żgħar fil-Wardija, fl-Imġiebaħ u f'Wied Ħażrun.

Weraq

Il-weraq tal-ballut, speċjalment weraq ġdid, ikun bit-truf isserrati u jixbah ħafna lill-weraq tal-holly, dik il-pjanta li jzejn biha fil-Milied (f'Malta ma tikbrix). Fil-fatt il-kelma **holm** fl-isem Inġliż u l-kelma **ilex** fl-isem xjentifiku t-tnejn ifissru *holly*. Il-balluta hija siġra dejjem-ħadrana (*evergreen*).

Qoxra, daqs u età

Il-qoxra tal-balluta hija ħarxa u ta' lewn griż b'xi leħħiet kannella ċar. Fejn ikollha l-kenn u ħamrija fonda biżżejjed, il-balluta tista' togħla sa 30m, u daqshekk ieħor kapaċi tifrex dlielha 'l bogħod miz-zokk ewlieni. Kif jidher sew fir-ritratt ta' faċċata il-balluta hija tabilhaqq siġra majestuża. Tista' tgħix iktar minn 1000 sena!

Frotta

Il-frotta tal-balluta tissejjaħ **ġandra** (bl-Inġliż *acorn* – il-frotta għażiża tal-ġrejden Scrat fil-films *Ice Age* :). Balluta kbira tipproduċi u twaqqa' eluf ta' ġandar f'Diċembru. Il-ġandar faċli ħafna biex tniibtu (ara paġna 6).

Bijodiversità

Bosk imdaqqaq tal-ballut (mhux f'Malta) jipprovdi kenn u ikel għal ħafna animali. Il-ġandar jittiekel minn animali ta' kull daqs, minn ħanfus mikroskopiku sa majjal selvaġġ (*wild boar*)! Qalb il-weraq folt ibejtu diversi għasafar, fosthom ir-rożinjol (*nightingale*) u l-kuċċarda (*honey-buzzard*). U fit-terriċċju umdu taħt is-siġar jikbru diversi speċi ta' faqqieġħ, bħall-faqqieġħ vjola (ritratt p. 1).

Din il-balluta hija aktarx l-ixjeħ siġra f'Malta. Tgħodd mal-1000 sena u tinsab fil-Wardija.

Fl-artijiet tal-Mediterran il-bosk tal-ballut huwa l-**climax community** tal-ambjent naturali. Fi kliem ieħor, meta ħabitati jiżviluppaw b'mod naturali minn wieħed għal ieħor, fir-reġjun tagħna l-bosk tal-ballut huwa ġeneralment l-aħħar ħabitat li jiżviluppa. Dan il-proċess jieħu l-mijiet tas-snin għax il-ballut jikber bil-mod. Xi partijiet ta' Foresta 2000 maż-żmien għad jiżviluppaw f'bosk tal-ballut.

Victor Falzon

il-Gallozz Iswed

Tħaxwixa f'xatt l-għadira!

Mistħi u mgerrex, dan l-għasfur jisparixxi qalb il-ħaxix folt mal-ewwel sinjal ta' periklu, u ma jergax joħroġ malajr.

Mill-bogħod jidher iswed imma fil-fatt huwa griż skur li f'xi partijiet jisfuma f'kannella skur.

Ir-rix ta' taħt denbu abjad u jispikka sew meta l-gallozz ibandal denbu 'l fuq u 'l isfel.

Saqajh kbar u ħodor bi swaba' twal u mislutin, tajbin biex jiggranfa qalb zkuk u qasab folt.

Il-munqar aħmar u isfar juri li dan l-għasfur huwa adult. Ir-raġel u l-mara jixxiebhu imma r-raġel ikun ikbar.

Isem xjentifiku ***Gallinula chloropus***
Isem bl-Ingliż **Moorhen**
Daqs **27-31cm** Piż **200-490g**
Ikel **pjanti tal-ilma, ħaxix, dud, insetti**
Ħabitat **għadajjar bi xtut folti bil-pjanti**
Status **komuni fil-passa, uħud residenti**
s-sena kollha f'xi nħawi

Jekk trid titghallem iktar fuq l-għasafar li jbejtu f'Malta **The Breeding Birds of Malta** huwa l-ktieb għalik. Għall-bejgħ mill-BirdLife u hwienet tal-kotba.

Joe Sultana

Bejta tal-gallozz iswed. Il-mara kapaci tbid sa 15-il bajda imma minn 5 sa 9 huwa iktar normali. Idumu ftit iktar minn gimagħtejn sa ma jfaqqsu.

Daqs proprju ta' bajda ta' gallozz iswed

Victor Falzon

Denis Cachia

Il-flieles tal-gallozz iswed kapaci jghumu ftit ħin biss wara li jfaqqsu. Dan fellus ta' ftit granet.

Ir-riserva tas-Simar għandha ambjent perfett għall-gallozz iswed.

BirdLife Malta

Aron Tanti

Gallozz iswed żagħżuġ b'libsa sħiħa ta' rix, li issa jaf itir u jfendi għal rasu. Biex isir lewn l-adulti, però, iridu jgħaddu ftit xhur oħra.

Raymond Galea

Fi żmien il-bejta l-irgħiel jiggieldu bejniethom għat-territorju.

X'inhu ter... terti... tretir... ?

Territorju? Territorju hija biċċa art – jew anke roqqa ilma fil-baħar – li annimal jiddefendi biex fiha jkun jista' jgħix u jrabbi familja. Perezempju meta tisma' pitirross itektek u jghanni, dak ikun qed iwissi pitirrossi oħrajn biex ma jidhlulux fit-territorju.

STARFISH & SEA URCHIN

WHAT DO THEY HAVE IN COMMON?

You might not think there is much in common between the prickly, five-armed starfish and the rounded spiny sea urchin!

But they are both members of a group of sea creatures known as Echinoderms; their name means 'spiny skinned'.

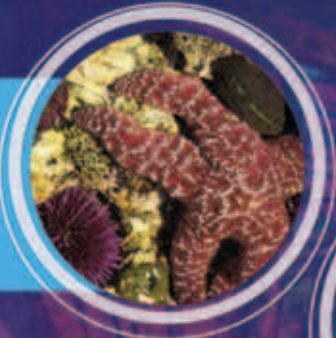
ECHINODERMS HAVE SEVERAL UNIQUE FEATURES!

1. The body is divided into five equal parts.

2. Special 'canals' move sea water through the body, controlling movement, feeding and breathing.

3. Tiny suckers are used for walking on rocks or sea floor, and holding prey.

DID YOU KNOW?

The mouth is on the underside and the back is on top. Most starfish are predators, extruding the stomach from the mouth to engulf prey.

After digesting the nutritious parts, the starfish swallows its stomach back into its body.

Starfish can readily regenerate parts of their body.

REMEMBER!

They need sea water to survive. DO NOT TAKE THEM OUT OF THE WATER!

